



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.07.2021 ✓Accepted/Kabul:01.09.2021

DOI:10.30794/pausbed.974110

Araştırma Makalesi/ Research Article

Temel, E. (2022). "Devlet Adamı Olarak Valide Sultanlar (XVI.-XIX. Yüzyıllar Arası)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Denizli, ss. 153-169.

DEVLET ADAMI OLARAK VALİDE SULTANLAR (XVI.-XIX. YÜZYILLAR ARASI)

Eşref TEMEL*

Öz

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarından itibaren; idari, mali ve askeri alanda önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönemde padişahın; annesi olan valide sultana, hanımlarına ve kızlarına paşmaklık adı altında bazı haslar verilmiştir. Bu çalışmada valide sultanın, bu verilenler karşılığında, sorumluluk üstlenip üstlenmediği tartışılmıştır. Ayrıca valide sultanın, haslarla idarecilik ilintisi bağlamında, devlet nezdinde idareci olup olmadığına yanıt aranmıştır. Kapsam, XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar valide sultanlara tahsis edilen haslar olarak belirlenmiştir. Osmanlı arşivi, Osmanlı kronikleri ve konuya dair literatür taranmıştır. Valide sultanların idari sorumluluk taşıdığı sonucuna varılmıştır. Mali olarak, başlangıçta kısmen sorumlu oldukları, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren yıllık düzenli olarak vergi ödemeye başladıkları, XVII. yüzyılın sonundan itibaren ise yükümlülüklerinin arttığı anlaşılmıştır. Onların asker yetiştirme görevinin olmadığı buna karşılık fakirleri korumak ve vakıflar kanalıyla memleketi imar etmeleri gerektiği söylenebilir. Ayrıca mevcut bilgilerden hareketle devlet nazarında bütün sorumluluklarını yerine getiren valide sultanların sadrazam veya vezir gibi devlet adamı görüldüğü iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Has, Paşmaklık, Vakıf.*

VALIDE SULTANS AS STATEMANS (THE PERIOD OF 16TH-19TH CENTURY)

Abstract

From the end of the 16th century in the Ottoman Empire; There have been important developments in the administrative, financial and military fields. During this period, the sultan; Valide Sultan, her mother, and her wives and daughters were given some "has" under the name of paşmaklık. In this study, it has been discussed whether the valide sultan assumed responsibility for what was given. In addition, an answer has been sought whether the valide sultan is an administrator in the state in terms of the relationship between has and administration. The scope was determined as has allocated to valide sultans from the end of the 16th century to the middle of the 19th century. Ottoman archives, Ottoman chronicles and literature on the subject were examined. It was concluded that the valide sultans had administrative responsibilities. It has been understood that they were partially responsible financially at the beginning, they started to pay taxes regularly from the middle of the 17th century, and their liabilities increased from the end of the 17th century. It can be said that the Valide Sultans do not have the duty to train soldiers, but they should protect the poor and develop the country through foundations. In addition, based on the available information, it can be claimed that the valide sultans, who fulfill all their responsibilities in the eyes of the state, are seen as statesmen such as grand vizier or vizier.

Keywords: *Ottoman State, Has, Paşmaklık, Waqf.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ARTVIN.
e-posta:srftml@artvin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7411-4922>)

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde valide sultanlar, tahttaki padişahın annesi olması hasebiyle, önemli bir yere sahip olmuştur. Oğulları iktidarda olduğu müddetçe de bu yeri korumuşlardır. Padişah anneleri için "valide sultan", "ruma-i pâdişâh", "vâlide-i sa'âdetpenâh" ve yaygın olarak da "mehd-i 'ulyâ" veya "mehd-i 'ulyâ-yı saltanat" tabirleri kullanılmıştır. Valide sultan teriminin "vâlide-i sultân" yani "sultanın annesi" tamlamasındaki izafet -i'sinin düşmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır (Akyıldız, 2017: 41-47; Deny, 1986: 178-187). Ayrıca Kösem Sultan için "ümmü'l-mü'minîn", Pertevniyal Sultan için "ümmü'l-cihân" sıfatları kullanılmıştır (Akyıldız, 2017: 103-105). Anılan tabirlerin yanında, "vâlide-i muharreme" (D.HSK.d, 25840, s. 1.), "Seyyidetü'l-muhadderât ekfîletü'l-muhassenât tâcü'l-mestûrât zâtü'l-'ulyâ ve's-sa'dât ..." (KK.d, 3114, s. 1.) gibi sıfatlar ve "dâmet 'ismetühâ" (C.SM, 3502, s.1.) dua cümlecği ile de karşılaşılmıştır.

Valide sultanlar harem en büyük amiriydi. Onların devlet idaresinde de mühim yeri vardı. Zira Osmanlı hanesi büyüdükçe haremının iktidar yapısı daha belirgin bir hal almıştır. Valide sultanlar haremde sadece diğer kadınlar üzerinde değil, aynı zamanda ailenin genç erkekleri üzerinde de otorite kurmuştur. Çünkü harem aynı zamanda erkeklerin özel hayatlarının mekânı olmuştur (Peirce, 2000: 6). Valide sultanın ön plana çıkması, Hürrem Sultan ile birlikte padişah haremının Topkapı Sarayı'na taşınmasıyla başladığı söylenebilir (Akyıldız, 2012: 494-495). Zira XVI. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nde görülen idari, mali değişim paralelinde sarayın hükümet merkezi olarak önemi artmıştır. Bu durum kadınların hem padişaha fiziki olarak daha yakın olmalarını sağlamış hem de nüfuzlarını artırmak için, daha çok fırsat yaratmıştır (Peirce, 2000: IX). Ardından XVI. yüzyılın sonlarında taht mücadelelerinden dolayı sancağa çıkma usulünün terkedilip yerine kafes sisteminin getirilmesiyle valide sultanların siyasi nüfuzları daha da artmıştır (İnalçık, 2003: 104; Akyıldız, 2012: 495). Bunlara bir de veraset usulündeki değişiklik ve bunun doğal sonucu olarak kardeş katlinin ortadan kalkışını eklemek mümkündür (Peirce, 2000: 146-147). Çünkü bu değişikliğe istinaden XVII. yüzyılın başlarında çocuk yaşta tahta geçen padişahlar döneminde valide sultanlar, ister istemez, bir nevi saltanat naibesi olarak devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Zira zihinsel algıları yetersiz I. Mustafa'nın ismi bilinmeyen annesi, 11 yaşında tahta oturan IV. Murad ile akli yetenekleri zayıf olan Sultan İbrahim'in annesi Kösem Sultan ve 6,5 yaşında tahta geçen IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan, bu görevi üstlenerek devlet işlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamıştır (Akyıldız, 2018: 18-19). Bu bağlamda valide sultanların siyasi nüfuzlarını etkili bir biçimde kullanma sürecinin Nurbanu ve Safiye Sultanlarla başladığı, Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan ile de en üst seviye çıktığı söylenebilir. Ancak Hatice Turhan Sultan, yetkilerini Köprülü Mehmed Paşa'ya devretmiştir. Böylece valide sultanların oğullarına nâibelik yapma dönemi sona ermiştir. Daha sonra Gülnuş Emetullah Sultan, politik bir güç sağlamak istese de başarılı olamamıştır. Diğerlerinin de ya bu tür bir girişimi olmamış ya da müdahale etmek isteyenlere izin verilmemiştir (Akyıldız, 2012: 496-497). Diğer taraftan yaşanan bu süreç, validelerin sistem içerisindeki konumunu kamuoyu tarafından benimsenmesini sağlamıştır (Akyıldız, 2018: 22).

Osmanlı, yönetenler (askeri) ve idare edilenler (reaya) şeklinde iki gruptan oluşmuştur. Askeriler de üstlendikleri sorumluluklar açısından seyfiye, ilmiye ve kalemiye şeklinde üçe ayrılmıştır. Ehl-i örf yani seyfiye ricali; sadrazam, vezir, vali, mutasarrıf, sancak beyi, mütesellim, voyvoda, alay beyi, subaşı, sipahi, gibi kamu görevlilerinden oluşmuştur (İpşirli, 1995: 519-520; İpşirli, 2008: 415). Ehl-i şer' de denilen ilmiye ricali ise şeyhülislam, kazasker, nakibüleşraf, kadı, naip, müderris gibi eğitim ve din hizmetlerinde görevlendirilen ulema zümresinden mürekkepti (İpşirli, 2000: 141). Bürokratik işlerle ilgilenen kalemiye erbabı da divan-ı hümayun, hazine ve defterhane görevlilerinden müteşekkildi. Seyfiye ve ilmiye mensupları hem merkezde hem de taşrada görev alırken kalemiye ricali ise genelde İstanbul'da bulunurdu (İpşirli, 2001: 248-249).

Valide sultanlar başta olmak üzere padişahın hanımları ve kızları da yukarıda anılan yönetici grubu arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli işareti, söz konusu dönemde anılan hanımlara "paşmaklık" (İpşirli, 2007: 187) adı altında has geliri tahsis edilmeye başlanması olabilir. Zira bilindiği gibi Osmanlı Devleti, genel anlamda askerilere miri araziden has, zeamet ve timar şeklinde tahsiste bulunmuş, bunun karşılığında da verilen toprakların büyüklüğü nispetinde onlara idari, mali, askeri sorumluluklar yüklemiştir (İnalçık, 2012: 168-173). İşte haslar da gerek merkezde gerekse taşradaki elit devlet adamlarına görevde kaldıkları sürece tasarruf etmeleri için verilmiştir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992: 45-78; Akgündüz, 1992: 474-484; Orhonlu ve Göyünc, 1997: 268). Burada

padişah hariç tutulacak olursa hanedan üyesi hanımlarla devletin bütün işlerini gören yüksek dereceli görevlilere, bazı farklarla, aynı türden haslar tahsis edilmiştir. Bu durumu da yönetimin, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, hanedan üyesi kadınları özellikle de valide sultanı tam bir devlet görevlisi olarak gördüğü şeklinde yorumlamak mümkündür. Şayet devlet, bu kadınları yönetici olarak görüyor idiye onlara bir takım idari, mali ve askeri görevler de yüklemiş olmalıdır. Bunun için de öncelikle has sahipliği ile yüksek dereceli devlet memuru olmak arasında ilişkiyi açıklamak gerekir.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE HASLAR

Osmanlı Devleti'nde miri arazi 22 şekilde tasarruf edilmiştir. Bunlardan biri olan haslar; padişah hasları, hanedan üyesi hanımlara "paşmaklık" adıyla tahsis edilenler, vezirlerle diğer yüksek devlet memurlarına verilenler (havass-ı vüzera, havass-ı ümera), tekaüt ve arpalık hasları olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Padişah hasları ve paşmaklıklar dışındaki haslar, göreve tahsis edilmiştir. Bundan dolayı görevden ayrılan kişinin hasları, yerine gelene devredilmiştir. Paşmaklıklar ise bir padişah tahtta bulunduğu sürece tasarruf edilmiştir. Padişah değiştiğinde paşmaklıkların dağıtımında da değişiklikler olmuştur. Paşmaklıklar, hanedan mensubu kadınların elinden bir şekilde çıksa, önce havass-ı hümayuna ilhak edilmiş, ardından bunu hak eden başka bir kadına verilmiştir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992: 45-78; Akgündüz, 1992: 474-484; Orhonlu ve Göyünç, 1997: 268). Bu çerçevede paşmaklık haslarını padişah hası olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte padişah hasları arasında XVI. yüzyılın sonlarına kadar sancağa çıkan şehzadelere verilen haslar da ilave edilmelidir (Eroğlu, 2010: 480-481).

Padişah hasları, havass-ı hümayun, şehirlerde alınan bir kısım vergilerden, mukataa gelirlerinden, birçok köyün, mezraanın hasıllarından, bac-ı ubur, adet-i ağnam, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşurdu. XVI. yüzyılın başlarında devlet gelirlerinin yaklaşık % 50'si padişah hasları oluşturmaktaydı. Bu has gelirlerinin yaklaşık % 20'si mahallindeki hizmetler için harcanmış, kalanı da Hazine-i Amireye aktarılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında ise devlet gelirlerinin hemen hemen % 75'i; has, timar veya vakıf olarak hizmet sahiplerine dağıtılmıştır. Padişah haslarının gelirleriyle kale muhafızlarının ve mahalli askerlerin maaşları ödenmiştir (Orhonlu ve Göyünç, 1997: 268). Paşmaklık hasları da bir nevi padişah hası sayıldığı için geliri belirtilen vergi kaynaklarından oluşurdu. Ancak bunların hesapları hazine-i amireninkilerden ayrı tutulurdu (Akyıldız, 2012: 495). Hanedan mensuplarına ve vezirlere tahsis edilen bu hasların, gelir ve giderleri ile satış ve görevlendirme işleri, hayatta oldukları süre içerisinde, doğrudan anılan kişiler tarafından yapıldı (MAD.d, 22249, s. 239; Hezârfen Hüseyin Efendi, 1998: 104). Bununla birlikte bu haslar, yine Hazine-i Amireye bağlı Haremeyn Muhasebesi Kalemi tarafından denetlenirdi (Çakır, 2003: 95-97).

Havass-ı vüzera, genel anlamda merkezde görev yapan yüksek rütbeli devlet memurları için tahsis edilmiştir. Bu bağlamda arpalık ve tekaüt hasları da miri arazinin tasarruf edilme biçimleri arasında olup vüzera hasları içinde değerlendirilebilir (Akgündüz, 1992: 474-484). Bilindiği gibi arpalık, devlet memurlarına hizmette buldukları sürece maaşlarına ilaveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilirdi (Baltacı, 1991: 392-393). Tekaüt haslarının da özellikle sadrazam gibi yüksek dereceli devlet memurlarına emekli olduklarında verildiği anlaşılmaktadır (İpşirli, 2011: 340-341). Örneğin 1661 tarihinde vüzera hasları, tekaüt ve arpalıktan faydalananlar ve gelirleri şöyle idi. En yüksek miktar sadrazamın 7.769.000 akçe olmak üzere, kaptan-ı deryanın Vezir Yusuf Paşa'nın, Ankebut Vezir Ahmet Paşa'nın, Vezir Çil Ahmet Paşa'nın, Asitane Kaymakamı Vezir İbrahim Paşa'nın, emekli sadrazamın, tevkiinin, emekli defterdarın, emekli hasodabaşının, sertabbahinin, merhum sadrazam vakfının, Yanbolu'da sakin hanzadegan arpalığının, zeamet olarak Hasha-yı Tamga-yı Yenişehir'in ve Gazi Giray'ın oğlu İnyet Giray'a zeamet olarak verilen Paşa Sancağı'ndaki Köylüoğlu ve diğer hasların toplam geliri 25.203.017 akçe olmuştur (MAD.d, 22249, s. 237-239).

Paşmaklıklardan 1661'te Hatice Turhan Valide Sultan 12.000.000 akçe olmak üzere, Fatma Sultan, Safiyye Sultan, Gevherhan Sultan, Fatma Sultan, Ayşe Sultan, Rukiyye Sultan, Beyhan Sultan ve Ayşe Sultan toplam 23.850.333 akçe gelir elde etmiştir. Buna göre bütün hasların geliri 49.053.350 akçe olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi bu hasların satış ve tevcih işlemleri anılan kişiler tarafından yapılmıştır (Hezârfen Hüseyin Efendi, 1998: 102-104). Görünen o ki, valide sultanlar, mü'minlerin annesi sıfatıyla padişah hariç, bütün hanedan üyeleri ve yönetici gruplar içinde en yüksek has gelirine sahip olmuştur (MAD.d, 19098, s. 1-11; Deny, 1986: 178-187).

Havass-ı ümera ise genel anlamda taşrada görev yapan beylerbeyi veya sancakbeylerine tahsis edilen hasları ifade etmektedir. Zira eyaletler has ve salyaneli olarak iki grupta toplanmıştır. Rumeli, Anadolu, Karaman, Diyarbakir, Şam, Sivas, Erzurum, Van, Budin, Cezayir, Halep, Maraş, Kıbrıs, Girit, Bosna, Tamişvar, Trablusşam, Trabzon, Kefe, Rakka, Şehr-i Zul, Çıldır, Kars ve Musul gibi eyaletler hasla idare edilmiştir. Bu eyaletlerden hangisi önce fethedilmişse protokolde o eyalet üstte kabul edilmiş ve has geliri daha fazla olmuştur. Bu çerçevede Rumeli eyaleti ilk önce fethedildiği için beylerbeyilik hasları 1.100.000 akçe ile diğerlerinden daha fazla gelire sahip olmuştur. Yine aynı şekilde Rumeli eyaletine bağlı Mora sancakbeyi de 500.000 akçe ile diğer sancakbeylerinin önüne geçmiştir (Hezârfen Hüseyin Efendi, 1998: 114-116).

Şimdi de bu hasların anılan kişilere hangi hizmetler karşılığında verildiği konusuna açıklık getirmek gerekir. Devlet, genelde miri arazinin vergi gelirini tasarruf edenler özelde de merkez ve taşradaki her sınıftan idarecilerine sefere katılmak, sefere asker yollamak, görev yerinde bulunmak, yol ve yolcu güvenliğini sağlamak gibi güvenlikle ilgili sorumluluklar yanında fakirleri korumak ve memleketi imar etmek gibi görevler de yüklemiştir (Temel, 2017: 133)¹. Hatta toplumsal yönü olan görevlerin yapılmasını devlet politikası haline getirmeye çalışmıştır (Barkan, 1942: 279-387; A.DVNSMHM.d, 21, hn 44)². Ancak devletin içinde bulunduğu şartlar, güvenliğin daima ön planda tutulmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan merkez ve taşradaki yöneticilerden sosyal faaliyetlerden daha çok askeri hizmetleri incelemesi beklenmiştir. Örneğin vüzerâ haslarına sahip olan yöneticiler, sefere bizzat gitmesi şart olmasa da cebelü göndermiştir (Sevinç, 2010: 118).³ Ümera haslarından gelir elde edenler ise kapısındaki cebelülerle birlikte eyaletteki diğer askerlerin başında bizzat sefere iştirak etmiştir. Ayrıca bu valiler eyaletlerinde güvenliği sağlayarak (HAT, 32869, s.1), eşkıyalarla mücadele ederek (Sak, 2006: 610) başka askeri hizmetler de yapmıştır.

Ama padişah hariç tutulacak olursa paşmaklık sahibi hanedan üyesi kadınlar, söz konusu askeri hizmetleri yerine getirmemiştir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992: 45-78; Akgündüz, 1992: 474-484). Ancak valide sultanlar, herhangi bir sorumluluğu olmasa da bazı durumlarda kendi istekleriyle devlete yardım etmişlerdir. Örneğin Hatice Turhan Valide Sultan, 1650'li yılların sonunda Çanakkale Boğazı'ndaki Boğazhisarı'nda askeri nitelikli kale inşa ettirmiştir (MAD.d, 1372, s.1-19; Karaca, 2012: 425). 1790'da Mihrişah Valide Sultan tarafından İsmail'e gönderilmek üzere 500 nefer teçhiz edilmiştir (C.AS, 17099, s.1). Yine Mihrişah Valide Sultan 1799'da Akka Savaşı için devlete 100.000 kuruş ihşanda bulunmuştur (AE.SSLM.III, 23931, s.2). Padişahın mü'minlerin emiri sıfatı, valide sultanın da mü'minlerin annesi vasfı öne çıkmıştır. Öyle anlaşılıyor ki devlet, tasarruf ettikleri haslar karşılığında bir vezirini ya da beylerbeyini mü'minleri askeri anlamda korumakla sorumlu tutarken, bütün hanedan mensuplarını da fukaraya yardım ve memleketi imar etmekle görevlendirmiştir (Örenç, 2012: 89-109; Akyıldız, 2017: 351, 353, 355-356, 362-365, 370-371, 374-375, 382-388, 393-399, 402-411, 412-413, 416-434, 437-438, 441-443; Kala, 2019: 113-142). İşte bu çerçevede yerine getirdikleri görevler bakımından anılan kadınların bir vezir gibi yüksek dereceli devlet memuru statüsünde olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte valide sultanın, sadrazam telhisine karşı sultan gibi beyaz üzerine hattı hümayun ve emir çıkarması (Akyıldız, 2017: 39-41), emekli bir vezir gibi padişah değişikliklerinde mazul hale gelmesi (Akyıldız, 2017: 44-46), padişahın kabul ettiği gibi kendine de arz sunulması (Akyıldız, 2017: 99-102) ve yine kayda değer malı olan herhangi bir devlet memuru gibi öldüğünde malının müsadere edilmesi (TS.MA.d, 27; TS.MA.d, 5395, v. 18b-19b; Öğün, 2006: 67-68; Tomar, 2006: 65-67) gibi somut emarelerin de yukarıdaki iddiayı desteklediği söylenebilir.

Osmanlı'da padişahlar başta olmak üzere valide sultanlar ve diğer hanım hanedan üyeleri, sadrazamlar, vezirler, valiler kısaca kadın olsun, erkek olsun statü ve servet sahibi bütün kişiler, kurdukları vakıflar ve yaptıkları başka hayırlarla kamu refahına katkıda bulunmuştur. Yönetici seçkinlerin, hanedan kadınları da dahil, yaptırımalarına izin verilen camilerin ölçek ve yerleri politik gücün sembolik ifadesi haline gelmiştir. Hayır işleri genel anlamda gönül rızasıyla yapılırsa da özellikle hanedan kadınları bakımından bir çeşit zorunluluk halini almıştır. Zira bu kadınlar, maiyetinde asker olmadığı için güçlerini hayır kurumları yaptırarak göstermeye çalışmışlardır.

1 Osmanlı Devleti, Adana'ya vali olarak atadığı Vezir Darendeli Abdurrahman Paşa'nın görev tanımını; Bolvadin'den Adana'ya kadar olan yerlerin yol güvenliğini sağlamak, buralardaki eşkıyaları temizlemek, hacıların ve yolcuların güvenli bir şekilde geçişini sağlamak fakirleri korumak ve memleketi imar etmek şeklinde belirlemiştir.

2 Osmanlı Devleti, harap olan yerleri şenlendirmek adına, mamur yerlerden değil de terk edilmiş topraklar için timar tezkiresi verilmesini istemiştir.

3 1695 Avusturya seferine cebelü gönderen bürokratlar şunlardır: Sadrazam, Nişancı, Şeyhülislam, Rumeli Kazakaseri, Anadolu Kazaskeri, Nakibü'l-eşraf, Defterdar, Konakçı Paşa, İmam-ı şehriyari-i evvel, Hassa Etbbâbaşı, Mirâhur-ı evvel, Mirâhur-ı sani, Reis'ül-küttap, Defter-i Hakani emini, Divan Çavuşbaşı, Kapıcılar Kethüdası, Ruznamçe-i evvel, Muhasebe-i evvel, Muhasebe-i hazine, Muhasebe-i Anadolu.

Bu bağlamda yönetime katılmak için sultan kızları sürekli hayrat yaptırmış, sultan cariyeleri ise bu ayrıcalığı elde etmeye çalışmıştır (Peirce, 2000: 249). Hatta memleketteki varlıklı diğer kadınlar ve yüksek mevkideki Müslümanlar da bu çabayı göstermiştir. Genel anlamda Osmanlı kadınları, hayır işleri kanalıyla kamu yaşamında yönetici pozisyonunda söz sahibi olmak adına bu yaşamı örgütleyebileceklerini iddia etmişler ve bu hakka sahip çıkmışlardır. Bu sayede valide sultanların yaptırdığı büyük külliyelerden, sıradan kişilerce kurulan mütevazı mahalle vakıflarına kadar Osmanlı kentleri, kasabaları ve köyleri vakıflarla donatılmış buralar daha yaşanılır hale getirilmeye çalışılmıştır (Peirce, 2000: 7).

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, Türk ve Müslüman olan şehirlerin teşekkülünde, memleketin ekonomik ve sosyal yapısının gelişiminde etkili olmuştur. Vakıflar, genellikle, sultanlar veya bu sultanların özel bağış ve müsaadeleriyle bazı büyük devlet adamlarının kendi mallarıyla finanse edilmiştir. Ancak bu kaynağın en büyük kısmı devlet gelirleri olmuştur. Bu tip vakıflar, dini maksatlarla devletin asli görevleri arasındaki kamu hizmetlerini yerine getirmiştir (Barkan ve Meriçli, 1998: 121-123). Bu çerçevede miri arazilerin, vakıfların temel finans kaynağını teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz. Örneğin Nurbanu Valide Sultan'a verilen Yeniil hassı, 1583'te valide sultanın yaptırdığı külliyesi için vakfa tahsis edilmiştir (İpşirli, 2007: 187; Akgündüz, 2000: 448).

2. HASLARIN VALİDE SULTANLARA YÜKLEDİĞİ YETKİ VE SORUMLULUKLARI

İnceleme kapsamında XVI. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar; III. Murat'ın annesi Nurbanu Valide Sultan (1574-1583) (Uluçay, 1980: 40; Akyıldız, 2017: 356-362; Sabırlı, 2017: 5-8), III. Mehmet'in annesi Safiye Valide Sultan (1595-1603) (Uluçay, 1980: 43-44; Akyıldız, 2017: 366-370), I. Ahmet'in annesi Handan Valide Sultan (1603-1605) (Uluçay, 1980: 47; Akyıldız, 2017: 372-374), IV. Murat ve I. İbrahim'in anneleri Mahpeyker Kösem Valide Sultan (1623-1648) (Uluçay, 1980: 48-49; Akyıldız, 2017: 376-382), IV. Mehmet'in annesi Hatice Turhan Valide Sultan (1648-1683) (Uluçay, 1980: 56-59; Akyıldız, 2017: 389-393), II. Mustafa ve III. Ahmet'in anneleri Rabia Gülnuş Valide Sultan (1695-1715) (Uluçay, 1980: 65-67; Akyıldız, 2017: 399-402), I. Mahmut'un annesi Saliha Sebkatı Valide Sultan (1730-1739) (Uluçay, 1980: 73; Akyıldız, 2017: 411-412), III. Osman'ın annesi Şehsüvar Valide Sultan (1754-1757) (Uluçay, 1980: 74), III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan (1789-1805) (Uluçay, 1980: 99; Akyıldız, 2017: 414-416; Hançer, 2017: 14-18), II. Mahmut'un annesi Nakşidil Valide Sultan (1808-1818) (Uluçay, 1980: 107-108; Akyıldız, 2017: 439-441; Çankaya Bayraklı, 2020: 59-80) ele alınmıştır.

Valide sultanların farklı türde gelirleri olmuştur. İlk olarak onlara harem ve hanedan içerisindeki en yüksek maaş bağlanmıştır. Örneğin Nurbanu Valide Sultan'ın 2.000, Safiye Sultan'ın 3.000, Handan Valide Sultan'ın 1.000, Kösem Valide Sultan'ın 3.000 ve Hatice Turhan Valide Sultan'ın da 3.000 akçe günlük tahsisatı vardı. II. Mahmut, 1838'de padişaha ve hanedan mensuplarına maaş bağlamıştır. İkinci olarak valide sultanların, günlük, aylık ve yıllık yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır. İlaveten devlet adamları valide sultana belirli bir miktar para (câize) göndermiştir (Akyıldız, 2012: 495). Sadrazam, muhtemelen seferden döndüğünde valide sultana cariye hediye etmiştir (AE.SSLM.III, 23931, s.7). Yine sadrazam, nevruda valide sultana nevruziye pişkeşi vermiş, ramazanda da iftariyelik adıyla hediyeler göndermiştir. Ayrıca yabancı ülke elçileri tarafından sunulan hediyeler de valide sultan için önemli bir gelir sağlamıştır (Akyıldız, 2012: 495).

Valide sultanların asıl gelir kaynağı ise XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kendilerine paşmaklık adı altında verilen haslar olmuştur. Aslında Osmanlı padişahları, önceleri annelerine bir köyü temlik ya da timar olarak vermiştir. Örneğin II. Mehmet annesine Amasya'daki Akçamahmut köyünü temlik etmiştir. II. Bayezit de annesine Amasya'nın Bağlıca, Ağulcuk ve Porsukçayı köylerini timar olarak vermiştir (Gökbilgin, 1979: 333-334). Ancak ilk olarak paşmaklığın III. Murat tarafından 1577'de annesi Nurbanu Valide Sultan'a verildiği anlaşılmaktadır.

Buna göre, Nurbanu Valide Sultan'a; Nevahi-i Yanbolu (A.DVNSMHH.d, 29, hn 404), Yeniil (A.DVNSMHH.d, 35, hn 1014; Şahin, 1980), Zağra-yı Atik ve Eskihisar (A.DVNSMHH.d, 42, hn 1010), Silistre'deki Çingane Sancağı (A.DVNSMHH.d, 42, hn 556) verilmiştir. Safiye Valide Sultan'a; Hüdavendigâr (Saruhan, Atanos, Sivrihisar, Tuzla) (A.DVNSMHH.d, 76, hn 365), Türkmân-ı Halep, Birecik İskelesi, Zile, Suğla (İE.SM, 12/1258, s.1), Çulha Nahçıvan (Revan)(İE.SM, 12/1234, s.1), Talanda (A.DVNSMHH.d, 78, hn 1326), Kırşehir (Ortapare ve Yüzdepare) (A.DVNSMHH.d, 74, hn 650), Atçeken (Esbkeşan) (A.DVNSMHH.d, 74, hn 395; Karadeniz, 1995), Mora Karitena (MAD. d, 7288, s. 15) hasları tahsis edilmiştir. Handan Valide Sultan'a; Günyüzü (Sivrihisar) (A.DVNSMHH.d, 76, hn 399), Tırhala Çeltiği (A.DVNSMHH.d, 76, hn 400), Menemen (A.DVNSMHH.d, 75, hn 352), Zile (A.DVNSMHH.d,

75, hn 674), Hüdavendigâr (A.DVNSMHH.d, 76, hn 345), Aydınçık (İdincik) (TS.MA.e, 1051/341), Suğla (A.DVNSMHH.d, 75, hn 236) hasları tevdi olunmuştur. Mahpeyker Kösem Valide Sultan'a; İskenderun İskelesi (TS.MA.e, 854/18), Ağzaz (A.DVNSMHH.d, 91, hn 62), Menemen (A.DVNSMHH.d, 91, hn 388), İzdin (A.DVNSMHH.d, 91, hn 453), Ağrıboz Livadya (TS.MA.d, 1385, s.1), Kilis (A.DVNSMHH.d, 90, hn 335), Zile (A.DVNSMHH.d, 90, hn 276) paşmaklık olarak verilmiştir. Hatice Turhan Valide Sultan'ın uzun valide sultanlık döneminde kendisine farklı haslar tahsis olunmuştur. Valide sultanlığının ilk dönemlerinde Alasonya (A.DVNSMHH.d, 92, hn 49), Mezunlar Kazası (A.DVNSMHH.d, 93, hn 259), Bergama, Ekradlık (Çorum Kürdü Likvanik), İzmeç ve Tohur? Tırhala ve İnebahtı, Karye-i Rayice ve Moloz Ağrıboz, Küre-i Mamure ve Çıtak Menteşe, Samedova, Yörükân-ı Eldelik Saruhan (İE.TZ, 6/570) paşmaklıklarını almışlardır. Hatice Turhan Valide Sultan'ın son dönemlerinde sahip olduğu paşmaklıklar ile Rabia Gülnuş Valide Sultan, Saliha Sebkatî Valide Sultan, Şehsüvar Valide Sultan, Mihrîşah Valide Sultan ve Nakşîdil Valide Sultan'ın hasları aşağıda Tablo 2'de belirtilmiştir (EV.HMH.d, 401; MAD.d,19098, s.9; D.HSK.d, 25697; MAD. d, 9510; TS.MA.d, 6881, vr. 3-6; MAD. d, 9508; D.HSK.d, 25808; MAD.d, 8559; Orhonlu, 1963: 15-19; Gündüz, 1997; Söylemez, 2007).

Devlet, valide sultanlara paşmaklık tahsisi vasıtasıyla idari sorumluluk yüklemiştir. Zira anılan haslarda yaşayan reayanın idari mali işlerinin görülmesinde valide sultanlar yetkili kılınmıştır. Şöyle ki her türlü has arzisi serbest sayıldığı için buralarda yaşayan reaya çok ağır bir suç işlenmedikçe beylerbeyleri veya sancak beyleri bile bu topraklara girememiş ve herhangi bir müdahalede bulunamamıştır (Orhonlu ve Göyünç, 1997: 269). Bilindiği gibi valide sultanların merkezde kalabalık bir maiyeti ve her türlü idari, mali işlerine bakan kethüdaları olmuştur (Akyıldız, 2012: 495-499). Taşradaki paşmaklıklar ise voyvodalar aracılığıyla yönetilmiştir (İpşirli, 2007: 187). Voyvodalara "has subayı" veya "has zâbiti" denilmiş, reayanın vergilerini eminlerin topladığı da görülmüştür (Orhonlu ve Göyünç, 1997: 269). Hasların idaresinde merkezdeki valide sultan kethüdaları ile taşradaki voyvodalar koordineli çalışmıştır. Çünkü valide sultanlar doğal olarak haslarının başında duramayacağı için hassın sorumluluğunu genelde iltizamla voyvodalara devretmiştir. Ancak bu işlem, valide sultanların haslar konusundaki yetki ve yükümlülüklerini ortadan kaldırmamıştır. Haslarda yaşayan reayanın yaşadığı bir problem, önce voyvodaya intikal etmiştir. Voyvoda, durumu valide sultanın kethüdasına bildirmiştir. O da gerekli yerlere dilekçe vererek sorunun çözülmesi için girişimde bulunmuştur (KŞS, 32, s. 025/1)⁴. Voyvoda seçimi yapılırken bölgeyi iyi tanıyan, burada sözü geçen kimselerden özellikle de askeri kesimden olmasına dikkat edilmiştir. Zira hassın ve reayanın korunmasının; muhtemelen herkesin bildiği, tanıdığı, yakın ve uzak çevreyle irtibatlı olan nüfuzlu bir kişinin, voyvoda olmasıyla sağlanacağı düşünülmüş olmalıdır. Bu minvalde örneğin, Konya yakınlarındaki Turgud, Eskiil ve Bayburd kazalarında bulunan Atçeken hassının voyvodası Arapzade Seyyid Süleyman Ağa, Atçeken aşiretinin boy beyi idi (Temel, 2017: 164-168). Yine Üsküdar Atik Valide Sultan Evkafına bağlı Yeniil ve Türkman-ı Halep Hassı'nın voyvodası da bir türkmenbaşı idi (TS.MA.e, 846/4-1). Ancak İstanbul'dan gelen voyvodaların da iş başına getirildiğine rastlamak mümkündür (KŞS, 59, s.76/3).

Şimdi de anılan haslar, neden valide sultanlara tahsis edilmiştir? sorusunu yanıtlamak gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi bu idari mali yapıların adları ve buldukları yerler göz önünde bulundurulursa, reayasının genelde büyük topluluklar halinde yaşayan aşiretlerden oluştuğu görülmektedir. Bilindiği bu topluluklar, genelde çok nüfusa sahip olduğu için, devlete yüklü miktarda yıllık gelir sağlamıştır. İşte bu noktada devlet, bu tür yüksek hasılatlı hasları, başta padişah olmak üzere hanedana üyelerinde kalmasını istemiştir (Akgündüz, 1990: 329). Diğer taraftan muhtemelen devlet; onların idari ve iktisadi bütünlüklerini korumak, dağılmalarını engellemek ve vergi kayıplarını önlemek istemiş olmalıdır. Bundan dolayı da bu üniteleri valide sultanlara tahsis ettiği söylenebilir. Böylece aşiretlerin, valide sultanlar hayatta olduğu süre içerisinde, devlet güvencesi altında olmaları sağlanmış olabilir. Mevcut bilgiler, bu güven ortamının oluştuğuna işaret etmektedir⁵. Örneğin

4 1699 tarihli Rabia Gülnuş Valide Sultan kethüdası tarafından sunulan arzda; Esbkeşan reayasının serbest olduğu, buradaki her türlü işte voyvodanın yetkili kılındığı ve mukataaya dışarıdan kimsenin müdahale edemeyeceği hatırlatılmıştır. Ancak buna rağmen bazı ehl-i örf, Atçeken ulusundan kaftan baha, zahire baha, nal baha ve devr adıyla haksız tekâlif talebinde bulunmuştur. Atçekenlerin ise ne ödeyeceği kanunlarla belirlenmiştir. İstanbul, Karaman valisi başta olmak üzere diğer ehl-i örfen bu tecavüzün ortadan kaldırılmasını istemiştir. Aksi hareket edenlerin ise idam edilmelerini emretmiştir.

5 1731'de Saliha Sebkatî Valide Sultan'a has tayin olunan; Rişvan ve Ağzaz ve Kilis ve Zile ve Esbkeşan ve Türkmenan-ı Bozulus-ı Karaman ve Türkmenan-ı Bozulus-ı Ankara ve Menemen ve Mihaliç ve Ekradlık-ı Çorum ve Çeltük-i Enhar-ı Dırama ve diğer mukataalarda sakin ahalinin ehl-i örf tarafından alınan devr ve kaftan baha gibi tekalif ile yine valilerin aldığı imdad-ı hazeriyeye ve seferiyeden önceden olduğu gibi muaf olduğuna dair hüküm gönderilmiştir (C.ML, 1874, s.1). 1791'de Mihrîşah Valide Sultan haslarından Esbkeşan hassı mülhakatından Eskiil kazasına tabi Muradca karyesinde, Valide kethüdası takririne göre; Uzun oğlu Tatar ve kardeşi Veli Ali ile amcasının oğulları Memiş, Musa ve Cüce, köy halkından kırk kese akçe zorla tahsil etmişler. Ayrıca köydeki ehl-i arz zümresinden Taciroğlu Salih ve İdrisoğlu Hasan'ı öldürüp malla-

devlet, reayasını voyvodanın haksız uygulamalarına karşı korumaya almış, hatta bu yapıya dışarıdan müdahale edenlerin ölümle cezalandırılacağı belirtilmiştir (KŞS, 32, s.025/1). Diğer taraftan valide sultan idaresindeki haslarda yaşamak, reayaya koruma sağladığı kadar, onların taşkınlıklarını da önlemiştir. Bundan dolayı valide sultana has tahsis edilen yerlerde işler, genelde devlet ciddiyetinde yürütülmüştür. Ayrıca valide sultanlar, mü'minlerin annesi sıfatıyla reayaya karşı oldukça merhamet göstermiştir. Reayası zor duruma düştüğü zamanlarda onlardan vergi talebinde bile bulunmamıştır (MAD.d, 3472, s. 2). Ancak, valide sultanlar vefat edip bu üniteler başkalarına tasarruf edildiği zamanlarda, bu koruma da pek kalmamıştır.⁶ Bu bağlamda XVII. yüzyıla kadar uygulanan, özellikle büyük aşiretlerin idari ve iktisadi bütünlüğünü koruma prensibi, valide sultanlar özelinde, XVIII. ve XIX. yüzyılda da devam ettirildiği söylenebilir. Ayrıca farklı yerlerde bulunan aşiret haslarının valide sultan gözetiminde bir elden idare edildiği de anlaşılmaktadır. Ancak hasların valide sultanlara tahsisi, 1818'de Nakşidil Valide Sultan'ın vefatının ardından yapılmamıştır.

Devlet, valide sultanlara, sahip oldukları haslar karşılığında mali sorumluluklar da yüklemiştir. Ancak Hatice Turhan Valide Sultan'ın ilk dönemini de kapsayacak şekilde XVII. yüzyılın sonlarına kadar valide sultanların paşmaklık haslardan elde ettiği gelirler ve devlete yaptıkları ödemeler hakkındaki sayısal veriler düzenli olmadığı gibi yeterli de değildir. Mevcut bilgilerden hareketle bu dönem için genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. İlk zamanlarda valide sultanların, kendilerine tahsis edilen paşmaklıklardan, Hazine-i Amireye ödemede bulduklarına dair herhangi bir belge tespit edilememiştir. Ancak valide sultanlar, XVII. yüzyılın başlarından ortalarına kadar, kendilerine ait paşmaklıktan, sarayda Enderun veya İç Hazine (Tabakoğlu, 2006: 51-56) diye zikredilen hazinenin alt hazinesi olan Ceyb-i Hümayun Hazinesine (Uzunçarşılı, 1978: 83; Tabakoğlu, 1985: 36-37) ödemede bulunmuştur (TS.MA.e, 410/28-2). Bununla birlikte valide sultanlar, kurdukları vakıflar için temlik edilen hasların yıllık malından "zevâid" (İpşirli, 1993: 546-548.)⁷ adı altında Ceyb-i Hümayuna vergi ödemiştir (bk. Tablo 1).

Tablo 1: XVII. yüzyılın başlarından ortalarına kadar valide sultan vakfı hasları yıllık malından Ceyb-i Hümayun Hazinesine aktarılan meblağlar (akçe/esedi kuruluş⁸).

Kaynak	Valide sultan vakıflarına tahsis edilen hasların adı ve zevaid adı altında aktarılan yıllık malı (akçe/esedi kuruluş)								
	Adı Belirtilmemiş	Burunabad	İzmir	Kılboynu?	Menemen	Seferihisar	Sütlüce	Talanda	Yeniil
1607 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/18.	44.000			101.000		14.000	14.000		
1608 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/17.								477.000	
1610 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/22.									900.000
1611 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/20.			98.880						
1615 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/24-1			150.000		900.000				1.200.000
1615 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/24-2.					800.000				1.000.000

rının hepsini mirasçılara bırakmadan zimmetlerine geçirmişlerdir. Bu takririn doğru olup olmadığı araştırıldıktan sonra eğer doğru ise Ankara Kalesi'nde kalebind edilmeleri hakkında Eskiil naibine, Esbkeşan voyvodasına ve Ankara Kalesi dizdarına emir verilmiştir (C.ZB, 191, s.1). 1810'da Nakşidil Haseki Valide Sultan kethüdası Hüseyin'in arzuhalı üzerine, Karaman valisi, Esbkeşan kadıları, naipleri, ayan ve voyvodalara bir hüküm gönderilmiştir. Buna göre; Bozulus ve Esbkeşan mukataası reayası serbest olduğundan hiç bir ehl-i örfün müdahale hakkı olmadığı, müdahale edenlerin de gerekli şekilde uyarılması emredilmiştir (KŞS, 69, s.118/1).

⁶ 1743'te Eskiil kazasına bağlı Eynegazi ve Muradca karyesinde oturan bazı reaya, valide sultan zamanında, ödemeleri gereken vergileri ödemişlerdir. Hiçbir ehl-i örf tarafından da rahatsız edilmeden huzur ve refah içinde yaşamışlardır. Ancak, bundan sonra voyvodalar "hediye" adında reayadan haraç almaya başlamışlardır. Voyvodalar, zamanla bu kanunsuz olarak tahsil ettikleri parayı rutin hale getirerek bunun defterini bile tutmuşlardır (KŞS, 56, s.223/1).

⁷ Zevaid terimi, her ne kadar vakıf harcamalarından artakalan fazla için kullanılsa da bu çalışmada Tablo 1'deki kaynaklar kapsamında vakfa temlik edilen hassın malı yani yıllık vergisi için kullanılmıştır.

⁸ Bir esedi kuruluş, 120 akçe veya 40 para idi (Pamuk, 1999a: 176-187).

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 48, Ocak 2022 E. Temel

1615 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/25-1.		100.000							
1617 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/26-1.					1.000.000				1.400.000
1617 tarihli BOA, TS.MA.e. 410/28-3.					900.000				1.050.000
1638 tarihli BOA, TS.MA.e. 530/13-1.									15.000 kuruş
1638 tarihli BOA, TS.MA.e. 530/13-2.	410.000								
1638 tarihli BOA, TS.MA.e. 530/13-3.	280.400								
1650 tarihli BOA, TS.MA.e. 528/43									30.200 kuruş
1653 tarihli BOA, TS.MA.e. 528/48.									30.200 kuruş
1663 tarihli BOA, TS.MA.e. 528/49.									30.200 kuruş
1666 tarihli BOA, TS.MA.e. 528/58.									30.200 kuruş
1670 tarihli BOA, TS.MA.e. 528/73.									30.200 kuruş

Hasların Adı / Kaynak	BOA, EV.HMH.d. 401'e göre Hatice Turhan Valide Sultan'ın 1683'te hazineye ödediği	BOA, MAD.d. 19098'e göre Rabia Gülnuş Valide Sultan'ın 1712'de hazineye ödediği	BOA, D.HSK.d. 25697'ye göre Saliha Sebkati Valide Sultan'ın 1739'da hazineye ödediği	BOA, TS.MA.d. 6881'e göre Şahsüvar Valide Sultan'ın 1755'te hazineye ödediği	BOA, D.HSK.d. 25808'a göre Mihrişah Valide Sultan'ın 1789'da hazineye ödediği		BOA, MAD.d. 8559'a göre Nakşidil Valide Sultan'ın 1818'de hazineye ödediği	
	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Kalemiye (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Kalemiye (Kırş)
Ağzaz	28.000	27.000	35.550	34.483	35.550	7.110	81.257	16.251
Ankara Bozulus Türkmeni/Tabanlı		7.678	8.160	9.600	7.836	1.567	7.836	1.567
Beybazarı	17.000							
Bilecik?	10.535							
Denizli							19.463	9.044
Drama Çeltüğü-i Enhar			11.000	16.400	11.000	2.200	11.000	2.200
Ekradlık (Çorum Kürdü Likvanik)		2.540	7.500	7.200	7.500	1.500	7.500	1.500
eI-Veheb?	1.500							
Esbkeşan (Atçeken)		3.812	8.000	8.000	8.000	1.600	8.000	1.600

Karaman Bozulus Türkmeni		8.752	7.393	7.586	7.903	1.581	7.903	1.581
Kilis	60.000	35.584	35.550	43.879	45.707	9.141		
Malatya Anablu?			6.500					
Menemen		9.164	10.910	13.200	11.160	2.232	11.160	2.232
Mihaliç (Balıklı Çiftliği)		8.417	7.663					
Narda			5.000	10.383	10.816	2.163		
Pirlepe							7.556	1.511
Rışvan	21.070	25.000	45.000	52.000	45.221	9.044	45.221	9.044
Timurcu (Demirci)		2.108						
Turgudlu	13.000						15.950	3.190
Zile	41.050	15.000	23.183	22.254	23.182	4.636	23.182	4.636
Ziştovi		7.500						
İfraz-ı Zülkadriye	17.000							
Toplam	209.155	152.554	211.407	224.986	213.873	42.775	246.026	54.357

Tablo 1 incelendiğinde XVII. yüzyılın başlarından ortalarına kadar, valide sultanlara ait vakıf haslarından Ceyb-i Hümayun Hazinesine yapılan ödemelerin pek de düzenli olmadığı görülmektedir. Ancak bu durumun XVII. yüzyılın ortalarından itibaren değişerek Enderun Hazinesine aktarılan zevaidin düzenli hale geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: XVII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar valide sultanların haslarından devlete ödenen yıllık vergiler.

Hasların Adı / Kaynak	BOA, EV.HMH.d. 401'e göre Hatice Turhan Valide Sultan'ın 1683'te hazineye ödediği	BOA, MAD.d. 19098'e göre Rabia Gülnuş Valide Sultan'ın 1712'de hazineye ödediği	BOA, D.HSK.d. 25697'ye göre Saliha Sebkatı Valide Sultan'ın 1739'da hazineye ödediği	BOA, TS.MA.d. 6881'e göre Şahsüvar Valide Sultan'ın 1755'te hazineye ödediği	BOA, D.HSK.d. 25808'a göre Mihrişah Valide Sultan'ın 1789'da hazineye ödediği		BOA, MAD.d. 8559'a göre Nakşidil Valide Sultan'ın 1818'de hazineye ödediği	
	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Kalemeye (Kırş)	Yıllık Mal (Kırş)	Kalemeye (Kırş)
Ağzaz	28.000	27.000	35.550	34.483	35.550	7.110	81.257	16.251
Ankara Bozulus Türkmeni/ Tabanlı		7.678	8.160	9.600	7.836	1.567	7.836	1.567
Beybazarı	17.000							
Bilecik?	10.535							
Denizli							19.463	9.044

Drama Çeltüğü-i Enhar			11.000	16.400	11.000	2.200	11.000	2.200
Ekradlık (Çorum Kürdü Likvanik)		2.540	7.500	7.200	7.500	1.500	7.500	1.500
el-Veheb?	1.500							
Esbkeşan (Atçeken)		3.812	8.000	8.000	8.000	1.600	8.000	1.600
Karaman Bozulus Türkmeni		8.752	7.393	7.586	7.903	1.581	7.903	1.581
Kilis	60.000	35.584	35.550	43.879	45.707	9.141		
Malatya Anablu?			6.500					
Menemen		9.164	10.910	13.200	11.160	2.232	11.160	2.232
Mihaliç (Balıklı Çiftliği)		8.417	7.663					
Narda			5.000	10.383	10.816	2.163		
Pirlepe							7.556	1.511
Rışvan	21.070	25.000	45.000	52.000	45.221	9.044	45.221	9.044
Timurcu (Demirci)		2.108						
Turgudlu	13.000						15.950	3.190
Zile	41.050	15.000	23.183	22.254	23.182	4.636	23.182	4.636
Ziştovi		7.500						
İfraz-ı Zülkadriye	17.000							
Toplam	209.155	152.554	211.407	224.986	213.873	42.775	246.026	54.357

Tablo 2'yi daha iyi anlayabilmek adına Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın başından itibaren geçirdiği mali değişimi ana hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda başlangıçta valide sultanların paşmaklıklarından Hazine-i Amireye düzenli bir ödeme sorumlulukları yokken XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bunu yüklenmelerinin sebepleri üzerinde durmak gerekir.

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarındaki savaşlar uzun ve yıpratıcı olmuştur. Bu durum bütçe açıklarına, fiyat enflasyonuna ve taşışlere sebep olmuştur. Bu süreçte savaş teknolojisi oldukça ilerlemiştir. Bütün bu değişimler, İstanbul'un nakit paraya olan ihtiyacını artırmıştır (İnalçık, 2003: 46-57; Pamuk, 1999b: 198). Bunun için de devlet, fiskalist bir yaklaşımla (Genç, 2007: 91-92, 230; Cezar, 1986: 75-76); taşış (Pamuk, 1999a: 55) ve müsadere (Tomar, 2006: 657) uygulamalarını artırarak, avarız (Sahillioğlu, 1991: 108-109) ve aynı tekâlifi (Emecen, 1992: 301) düzenli hale getirerek, imdâdiye (Tabakoğlu, 2000: 221-222) adında yeni bir vergi koyarak, timar ve has arazilerini mukataaya dönüştürerek, maktu sistemini yaygınlaştırarak (İnalçık, 2009: 337; İnalçık, 2016: 62-64; Genç, 2006: 129) gelirlerini arttırmaya çalışmıştır (Y. Cezar, 1986: 33). Devlet, özellikle mukataadan elde edilen iltizam gelirlerinin artmasıyla hem askeri harcamalarının büyük bir bölümünü hem de hazinenin nakit ihtiyacını karşılamıştır (Özvar, 2007: 521-524). Hazineyi takviye eden bu tür uygulamalar sayesinde, XVII. yüzyılın ortalarında, önemli ölçüde rahatlama olmuştur. Ancak yukarıda yaşanan hadiseler nüfus kaybını artırmıştır. İlâveten bu dönemde, kötü iklim koşulları yüzünden kuraklık görülmüş, bu durum kıtlığa neden olmuş, akabinde de salgın hastalıklar artmıştır. Osmanlı'da tarım sistemi alt üst olmuştur (White, 2013: 119-150, 171-

172). İlaveten Girit Savaşı (1645-1669) ve ardından Kutsal İttifak Savaşı (1683-1699) yukarıda anlatılan hikayenin yeniden yaşanmasına neden olmuştur (Ágoston, 2009: 197). Vergilerin artması yüzünden (Karademir, 2014: 113), en kötü etkilenen grup yine reaya olmuştur (Faroqhi, 2004: 667). Ancak alım gücü düştüğü için sipahiler de bundan olumsuz etkilenmiştir (İnalçık, 2009: 196). Bu da Anadolu'nun köylerinde başiboş leventliği ve akabinde eşkıyalığı yeniden hortlatmıştır. Eşkıyalık hareketlerinin artması; köylerin boşalmasına, yarı yerleşik aşiretlerin yer değiştirip göçebelige dönmesine neden olmuştur. XVII. yüzyılın başlarında görülen olumsuzlukların birçoğu tekrar yaşanmıştır. Ayrıca bütün bunlara kıtlık, orduda disiplinsizlik, mali sıkıntı ve eyaletlerde ehl-i örf baskısı da eklenince durum yeniden bozulmuştur (M. Cezar, 1965: 317-343; Griswold, 2000: 173-175).

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonunda içinde bulunduğu bu krizden kurtulmak adına yönetim sisteminde yeniden yapılanmaya gitmiştir. Bu kapsamda devlet, elindeki en büyük güç olan vergilendirme ve yeniden dağıtım politikasını belirleme yetkisi sayesinde bütün siyasi, mali ve askeri araçları harekete geçirmiştir (Khoury, 2007: 11-12). Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Kutsal İttifakla savaş sürerken hazineye gelir sağlamak amacıyla mukataalarda da yeniden düzenlemelere gitmiştir (Özcan, 2002: 263-265). Osmanlı Devleti, 1695'ten itibaren savaş giderlerini karşılamak için malikâne sistemini ihdas etmiştir. Böylece devlet, hem vergi gelirlerini daha düzenli ve devamlı hale getirmiş hem de mültezimler ile reaya güvence vermiştir (Genç, 2000: 154-158; Genç, 2003: 516-517; Genç, 2006: 129-132). Diğer taraftan ekonominin nakdileşmesi sırasında çıkması olası problemler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Özvar, 2003: 165).

İşte yukarıda anılan gelişmeler çerçevesinde XVII. yüzyılın sonunda valide sultanlara tahsis edilen paşmaklıklarda da yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Zira devlet, timar sistemi içinde yer alan taşradaki dirlikleri padişah haslarına dönüştürmüş, ardından da buraları birer mukataa haline getirip iltizam/malikâne sistemine dâhil etmiştir (Y. Cezar, 1986: 174-175). Paşmaklıklar da padişah hassı olduğu için bu değişimden doğrudan etkilenmiştir.

Peki bu değişimden paşmaklıklar özelde de valide sultanlar mali olarak nasıl etkilenmiştir? XVII. yüzyılın sonlarında malikâne sisteminin devreye girmesiyle genel anlamda devlet, yıllık mala göre belirlenen kalemiye (Y. Cezar, 1986: 42), tefâvüt-i şemsiye (Sahillioğlu, 1967-1968: 75, 80-81; Gemici, 2009: 52), tefâvüt-i hasene ve kuruş (Sahillioğlu, 1967-1968: 75, 106; Tabakoğlu, 1985: 244-245, 284) ile muacceleye göre düzenlenen kasriyed resmi, cülus resmi ve cebelü bedeliyesi gibi vergileri (Çakır, 2003: 163-169) tahsil etmiştir. Bu mali değişimden nispeten valide sultanlar da etkilenmiştir. Zira onlar da sahip olduğu hasların yıllık malını ve buna bağlı dolaylı vergilerini ödemiştir. Ancak valide sultanlar, malikânegilerden farklı olarak muaccele ve muaccele tabanlı vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA, C.ML, 1044).

Tablo 2 incelendiğinde ilk olarak yukarıda belirtilen gelişmeler doğrultusunda, hazinenin nakit ihtiyacını giderebilmek için, Hatice Turhan Valide Sultan'dan itibaren paşmaklık haslardan devlete, düzenli olarak yıllık mal ödenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda valide sultan 1683'te Ağzaz, Beybazarı, Bilecik?, İfraz-ı Zülkadriye, Kilis, Rişvan, Turgudlu, el-Veheb?, Zile haslarından Haremeyn Muhasebesine dolaylı olarak da Hazine-i Amireye 209.155 kuruş katkıda bulunmuştur. Ancak malikâne sistemine geçildikten sonra özellikle Kilis ve Zile haslarının yıllık malında düşüş olmuştur. Bu çerçevede Kilis hassından hazineye aktarılan meblağ 1683'te 60.000 kuruştan 35.584 kuruşa, Zile'den de 41.050 kuruştan 1712'de 15.000 kuruşa inmiştir. Bu durumun nedeni hasların ifraz edilerek birden fazla üniteye bölünmesi olabilir (Genç, 2006: 129-132). Ancak bu hasların, aslında padişah vakıflarına ait birer has olduğu (TS.MA.e, 410/28-3)⁹ ve zaman içinde ifraz edilerek valide sultanlara tahsis edildiği bilinmektedir (MAD.d, 264, s. 14).¹⁰ Tablo 2'deki 1683 tarihli belgenin Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri'nden olması, anılan hasların, padişah vakıflarına ait olan kısmıyla birlikte valide sultanın tasarrufuna verildiğine işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir (Çakır, 2003: 96).

Tablo 2 irdelendiğinde XVIII. yüzyıl başlarından itibaren bazı hasların yıllık malında zam yapılmıştır. Örneğin Esbkeşan Hassı'nın yıllık malı, Rabia Gülnuş Valide Sultan zamanında 3.812 kuruş iken Saliha Sebkatı Valide Sultan zamanında 8.000 kuruşa çıkartılmıştır. Yıllık malın güncellenmesinin temelinde, muhtemelen 1710'lu yıllarda malikâne sisteminin uygulanmasında yapılan değişiklik olmalıdır. Şöyle ki devlet, malikâne hisselerinin

⁹ Padişah vakfı haslarından olan Ağzaz'dan 1.280.000 akçe, Kilis'ten 566.860 akçe ve Zile'den de 622.000 akçe Ceyb-i Hümayuna zevaid olarak para aktarılmıştır.

¹⁰ Ağzaz ya da diğer bilinen adıyla Azaz 1662'de havass-ı hümayundan ifraz edilerek valide sultanların mülkü haline getirilmiştir.

artması (Çizakça, 2011: 153) ve malikânelerin siyasi güçten yoksun reaya statüsündeki kişilerin eline geçmesinden (Tabakoğlu, 1985: 132; Genç, 2007: 109) dolayı malikâne sistemini 1715'te tamamen kaldırmıştır (Genç, 2007: 115). Ancak devlet, muaccelle bedellerinin hazineye yapacağı katkısı göz önünde bulundurarak 1717'de malikâne sistemini yeniden devreye sokmuştur. Bu değişimin ardından hazinenin gelirleri de önemli ölçüde yükselmiştir (Tabakoğlu, 1985: 133; Genç, 2007: 115-116). İşte bu gelişmeler sırasında valide sultan haslarının mallarına da zam yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de dikkati çeken başka bir husus da kalemiye vergisidir. Zira Rabia Gülnuş Valide Sultan, Saliha Sebkatı Valide Sultan ve Şahsüvar Valide Sultan'ın hazineye kalemiye ödemediği (KK.d, 3080, s. 3)¹¹ halde Mihrişah Valide Sultan ve Nakşidil Valide Sultan'ın yıllık malın % 20'si oranında kalemiye vergisini ödedikleri görülmektedir. Bunun sebebinin de 1774'te yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nın olduğu iddia edilebilir. Zira Osmanlı Devleti, bu savaşı kaybettiği için Rusya'ya, 7.500.000 kuruşluk savaş tazminatı ödemiştir. Devlet, bu meblağı karşılamak için bazı düzenlemeler yapmıştır (Y. Cezar, 1986: 79-88; Genç, 2007: 188-197; Çizakça, 2011: 158-165). Muhtemelen vezir ve hanedan mensuplarının tasarrufundaki haslardan alınmayan kalemiye vergisi bundan sonra tahsil edilmeye başlanmış olmalıdır.

Tablo 2'deki verilerden hareketle valide sultanların ödedikleri yıllık mal ve kalemiye ile hazineye ne oranda katkıda bulduklarını da belirtmek gerekir. Bu çerçevede Hazine-i Amireye 1683'te yine Hatice Turhan Valide Sultan'ın 209.155 kuruş, 1712'de Rabia Gülnuş Valide Sultan'ın 152.554 kuruş, 1739'da Saliha Sebkatı Valide Sultan'ın 211.407 kuruş, 1755'te Şahsüvar Valide Sultan'ın 224.986 kuruş, 1789'da Mihrişah Valide Sultan'ın 213.873 kuruş mal ve 42.775 kuruş kalemiye toplam 256.648 kuruş, 1818'de Nakşidil Valide Sultan'ın 246.026 kuruş mal ve 54.357 kuruş kalemiye olmak üzere toplam 300.382 kuruş ödediği bilinmektedir. Yukarıdaki tarihlere en yakın olacak şekilde Hazine-i Amirenin gelirinin; 1678-79'da 5.500.428 kuruş, 1710-11'de 10.792.353 kuruş, 1747'de 13.827.135 kuruş 1760-61'de 14.514.000 kuruş, 1787-88'de 13.254.500 kuruş (Özvar, 2006: 219-220)¹² ve 1809'da tahmini olarak 18.258.302 kuruş (Y. Cezar, 1986: 238) olduğu da kayıtlıdır. Bu veriler doğrultusunda valide sultanların hazineye katkı oranları şu şekilde gerçekleşmiştir. 1683'te Hatice Turhan Valide Sultan % 3,80, 1712'de Rabia Gülnuş Valide Sultan % 1,41, 1739'da Saliha Sebkatı Valide Sultan % 1,53, 1755'te Şahsüvar Valide Sultan % 1,55, 1789'da Mihrişah Valide Sultan % 1,61 mal ve % 0,32 kalemiye toplam % 1,94, 1818'de Nakşidil Valide Sultan da % 1,35 mal ve % 0,30 kalemiye toplamda da % 1,65 olarak kayıtlara geçmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu meblağlar hazine için küçümsenmeyecek orada büyük katkı sağlamıştır. Bunlar arasında da 1683'te Hatice Turhan Valide Sultan'ın % 3,80'lik katkısı dikkat çekmektedir. Muhtemelen bu oranda yapılan katkının nedeni o dönemde Kutsal İttifak ile yapılan savaş olmalıdır.

Kısaca mukataadan hasa dönüşümün nasıl gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Şöyle ki padişah değişimleri sırasında; şayet yeni padişahın annesi hayattaysa, o anda başka birinin tasarrufunda olan ancak genelde valide sultanlara tahsis edilen haslar o kişiden alınmış valide sultana verilmiştir. Bu haslar karşılığında da o kişiye aynı değerde başka haslar tahsis edilmiştir. Örneğin Rabia Gülnuş Valide Sultana tahsis edilen Zile ve Zıştovi haslarının karşılığında İstanbul Kaymakamına Ahyolu Memlehası Mukataası, Samako Mukataası ve İstanbul Semekhane Hassı tahsis edilmiştir (C.ML, 26164, s.1). Bu işleme de "ref" denilirdi. Bu durumda genelde mukataanın "tahvil süresi" tamamlanamaz, "kiste'l-yevm" denen iltizam bedelinin bir günlük bölümü, mukataanın tasarruf edildiği gün sayısı ile çarpımına göre tahsil edilirdi (Çakır, 2003: 68). Örneğin Esbkeşan mukataası, malikânecisi olan Mehmet Paşa'dan alınıp Saliha Sebkatı Valide Sultan'a has tahsis edilmiş, Mehmet Paşa'ya da hak ettiği meblağ ödenmiştir (C.ML, 21343, s.1).¹³ Ancak burada şunu söylemek gerekir. Bir malikânecinin mukataasının elinden alınması, malikâne sisteminin en önemli özelliği olan kayd-ı hayat şartının ortadan kaldırdığı anlamına gelmektedir. Zira işletmeci her ne kadar hak ettiği meblağı bir şekilde alsa da yapmış olduğu planlar, bu uygulama ile suya düşmüştür.

Hastan mukataaya dönüşüme gelince valide sultanlar öldüğünde bu haslar; emanet, malikâne ve iltizam usulüne göre işletilmiştir. Bu duruma örnek vermek gerekirse Saliha Sebkatı Valide Sultan'ın 1739'da

11 1696 tarihinde malikâne sisteminin devreye girmesinden sonra malikânecilerden tahsil edilen kalemiye vergisinin vezir ve hanedan üyelerinin tasarrufundaki haslardan alınmaması kararlaştırılmıştır.

12 Aslında hazinenin geliri 1650'de 532.900.000 akçe, 1678-79'da 660.051.343 akçe, 1710-11'de 1.295.082.371 akçe, 1747'de 1.659.256.212 akçe, 1760-61'de 1.741.680.000 akçe, 1787-88'de de 1.590.540.000 akçe olarak hesaplanmıştır. Ancak bu çalışmada karışıklık olmasın diye bütün değerler esedi kuruşa çevrilmiştir.

13 Buna göre Mehmet Paşa'nın, Hicri 01/01/1143'ten 19/03/1143'e kadar toplam 77 günlük kiste'l-yevmi hazine tarafından ödemiştir.

vefatından sonra Esbkeşan haslıktan çıkarılmıştır (D.HSK.d, 25707, s. 2-3).¹⁴ Ancak valide sultanın vefatının ardından hesapta karışıklık olmaması için mali sene sonuna kadar beklenmiştir (C.SM, 6211, 1739). Bu süreçte hanedan üyesi bir kadına da tahsis edilmemiş, Esbkeşan Mukataası olarak ihaleye sunulmuştur. Artırma suretiyle yapılan müzayedede oluşan 8.500 kuruş muaccele bedeli hazineye teslim edilmesi karşılığında, malikâne suretiyle Kethüda-yı Sadr-ı Ali Vezir-i Mükerrerem Pir Mustafa Ağa ve Valide Sultan Kethüdası Osman Efendi'nin yarı yarıya tasarruf etmesine dair berat verilmesi kararlaştırılmıştır (C.ML, 11109, s.1; MAD. d, 9510, s. 2).

Valide sultanlara tahsis edilen hasların isimlendirilmesi konusuna gelince bilindiği gibi hanedana mensup sultanlara tahsis edilen arazi için paşmaklık terimi kullanımına son verilmiş ve bunlar has tabiriyle anılmaya başlanmıştır (Gökbilgin, 1979: 333-334; İpşirli, 2007: 187). Tablo 2'de de görüldüğü gibi genelde aynı hasların özellikle XVIII. yüzyılın başlarından itibaren valide sultanlara tahsis edilmesinden dolayı Ekradlık, Ankara Bozulus Türkmeni/Tabanlı, Karaman Bozulus Türkmeni, Esbkeşan (Atçeken), Narda, Drama Çeltüğü-i Enhar, Menemen, Zile, Ağzaz, Rişvan ve Kilis haslarına "valide sultan hasları" da denilmiştir.

Valide sultanın, askeri nitelikli birkaç hizmet dışında, sarayda veya taşrada görevli üst düzey bir görevli gibi devlete asker yetiştirmediği anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi onlar, kendilerini fakirlere yardıma ve memleketi imar etmeye adanmışlardır. Bu bağlamda yukarıda anılan bütün valide sultanlar, zorda kalmışlara yardım etmiş, halkın faydalanması için Osmanlı topraklarının dört bir yanını hayır kurumlarıyla donatmıştır (Akyıldız, 2017: 351, 353, 355-356, 362-365, 370-371, 374-375, 382-388, 393-399, 402-411, 412-413, 416-434, 437-438, 441-443; Sabırlı, 2017: 27-148; Hançer, 2017: 18-20; Çankaya Bayraklı, 2020: 100-133; Kala, 2019: 113-142). Diğer taraftan valide sultanların kapısında beslediği asker olmasa da yukarıda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde, Hazine-i Amireye sağladıkları önemli katkılarla, bu görevi dolaylı olarak yerine getirdikleri iddia edilebilir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren önemli yapısal değişimler yaşamıştır. Bu süreçte padişah haslarından bazıları valide sultanlara tahsis edilmeye başlamış, XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

Bu çalışma kapsamında ilk olarak valide sultanların kendilerine tahsis edilen haslar karşılığında; idari sorumluluk aldıkları anlaşılmıştır. İkinci olarak mali açıdan XVII. yüzyılın ortalarına kadar Hazine-i Amireye vergi ödemedikleri, ama tasarruflarındaki haslardan az da olsa Ceyb-i Hümayuna katkıda buldukları görülmüştür. Bununla birlikte valide sultanların kurduğu vakıflara tahsis edilen haslardan, yine İç Hazineye düzenli olmasa da zevaid aktarılmıştır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren ise hem tasarruflarındaki haslardan hem de vakıf haslarından yıllık düzenli olarak vergi ödemeye başlamışlardır. Hatta bu mali sorumlulukları XVII. yüzyılın sonundan başlayarak XVIII. yüzyılda daha da arttığı tespit edilmiştir. Üçüncü olarak valide sultanların genel anlamda, kendi istekleri doğrultusunda yaptıkları askeri yardım dışında, asker yetiştirmek gibi bir yükümlülüklerinin olmadığı buna karşılık fakirleri korumak ve vakıflar kanalıyla memleketi imar etmek gibi görevler üstlendikleri söylenebilir.

Diğer taraftan valide sultanların idari, mali, sosyal sorumluluk altına sokulması, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devletin yeniden yapılanma çabalarının ortaya çıkardığı bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır. Valide-i Sultan olarak devletin idaresi noktasında bütün karar alma süreçlerinin merkezinde yer almışlardır. Hatta valide sultanlar, bir sadrazam gibi, belki onlardan daha fazla, sahip oldukları tecrübeyle yönetime iştirak etmişlerdir. Dolayısıyla yönetimde yer almak onlara lutfen verilen bir özellik olmamıştır. Onlar anılan yükümlülüklerini fazlasıyla yerine getirerek bunu kendileri elde etmiştir. Bu gelişmeler paralelinde XVII. yüzyılın ortalarından itibaren valide sultanlığın daha kurumsal bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. İşte bu doğrultuda devlet nazarında idari, mali, sosyal sorumluluklarını yerine getiren valide sultanların, yönetici grubundan sadrazam veya vezir gibi, üst düzey bir yönetici olarak görüldüğü iddia edilebilir.

¹⁴ Valide sultanın 18/Ca/1152-23/08/1739'da vefatı üzerine hasların gelirleri, kiste'l-yevm hesabıyla ödenmek üzere kethüdası Osman Efendi'nin idaresine girmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Sultan Selim III (AE.SSLM.III), no: 23931.

Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d), no: 21, 29, 35, 42, 74, 75, 76, 78, 89, 91, 92, 93.

Bab-ı Defteri Haslar Mukataası Kalemî Defterleri (D.HSK.d), no: 25697, 25707, 25808, 25840.

Cevdet Askeriye (C.AS), no: 17099.

Cevdet Maliye (C.ML), no: 1044, 1874, 11109, 21343, 26164.

Cevdet Saray (C.SM), no: 3502, 6211.

Cevdet Zabtiye (C.ZB), no: 191.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d.), no: 401.

Hatt-ı Hümayun (HAT), no: 32869.

İbnülemin Saray Mesalihi (İE.SM), no: 12/1234, 1235, 1258.

İbnülemin Timar ve Zeamet (İE.TZ), no: 6/570.

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d), no: 3080, 3114.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d), no: 264, 1372, 3472, 7288, 8559, 9508, 9510, 19098, 22249.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), no: 27, 5395, 6881.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TS.MA.e), no: 410/17, 410/18, 410/22, 410/24-1, 410/24-2, 410/25-1, 410/26-1, 410/28-2, 410/28-3, 528/43, 528/48, 528/49, 528/58, 528/73, 530/13-1, 530/13-2, 530/13-3, 846/4-1.

1.2. Yayımlanmamış Şer'îye Sicilleri

Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS), no: 32, 56, 59, 69, 76.

2. Yayımlanmış Şer'îye Sicilleri

Sak, İ. (2006). *47 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (1128-1129/1716-1717) (Transkripsiyon ve Dizin)*, Tablet Kitabevi, Konya.

3. Kitaplar, Tezler, Ansiklopedi Maddeleri, Makaleler ve Bildiriler

Ágoston, G. (2009). "Savaş-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, Ankara, s. 196-200.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I. Kitap*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akgündüz, A. (2000). "İrsâdî Vakıf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, s. 448-450.

Akyıldız, A. (2012). "Valide Sultan", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 42, Ankara, s. 494-499.

Akyıldız, A. (2017). *Haremin Padişahı Valide Sultan Haremde Hayat ve Teşkilât*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, A. (2017). *Yapay Tarih'in Esirleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Baltacı, C. (1991). "Arpalık", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara, s. 392-393.

Barkan, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, s.279-387.

Barkan, Ö. L. ve E. Meriçli (1998). *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrîr Defteri 1. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 121-123.

Çankaya Bayraklı, Z. (2020). *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Nakşidil Valide Sultan Vakıfları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi.

Cezar, M. (1965). *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul

- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık İstanbul.
- Çakır B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Çizakça, M. (2011). *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, çev. Şehnaz Layikel*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Deny, J. (1986). "Vâlide Sultan", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul, s. 178-187.
- Emecen, F. (1992). "Bedel", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, s. 301.
- Eroğlu, H. (2010). "Şehzade Osmanlılar'da", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, Ankara, s. 480-481.
- Faroqhi, S. (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, ed. Halil İncalcık-Donald Quataert, Eren Yayıncılık, Cilt 2, İstanbul, s. 543-757.
- Genç, M. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Genç, M. (2000). "İltizam", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, s. 154-158.
- Genç, M. (2003). "Mâlikâne", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, s. 516-517.
- Genç, M. (2006). "Mukâtaa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara, s. 129-132.
- Gökbilgin, M. T. (1979). "Başmaklık", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, s. 333-334.
- Griswold, W. J. (2000). *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Bilge Yayınları, Ankara.
- Hançer, T. H. (2017). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi (1797-1837)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Hezârfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz: Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İncalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İncalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İncalcık, H. (2016). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İncalcık, H. (2012). "Timar", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, Ankara, s. 168-173.
- İpşirli, M. (1993). "Cihet", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, s. 546-548.
- İpşirli, M. (1995). "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul, s. 519-520.
- İpşirli, M. (2000). "İlmiye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, s. 141.
- İpşirli, M. (2001). "Kalemiye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul, s. 248-249.
- İpşirli, M. (2007). "Paşmaklık", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, Ankara, s. 186-187.
- İpşirli, M. (2008). "Sadrazam", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, Ankara, s. 414-419.
- İpşirli, M. (2011). "Tekâüt", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, Ankara, s. 340-341.
- Kala, E. S. (2019). "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları", *Vakıf Kuran Kadınlar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 113-142.
- Karaca, F. (2012). "Turhan Sultan", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, Ankara, s. 423-425.
- Karademir, Z. (2014). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Karadeniz, H. B. (1995). *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi.
- Khoury, D. R. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul 1540-1834*, (Çev: Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Orhonlu, C. ve N. Göyünç (1997). "Has", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul, s. 268-270.
- Öğün, T. (2006). "Osmanlı'da Müsâdere", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 32, Ankara, s. 67-68.
- Örenç, A. F. (2012). "Padişah ve Hanedan Vakıfları", *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, s. 89-109.
- Özcan, A. (2002). "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara, s. 263-265.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Özvar, E. (2006). "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler I*, (Haz: Erol Özvar, Mehmet Genç), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 197-238.
- Özvar, E. (2007). "Malî Yapı", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, Ankara, s. 521-525.
- Pamuk, Ş. (1999a). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1999b). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimine Yeniden Bakış", *Osmanlı*, (Ed: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 3, Ankara, s. 193-201.
- Peirce, L. P. (2000). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*, (Çev: Ayşe Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sabırlı, T. (2017). *Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Açardan İncelenmesi 1582-1826*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Sahillioğlu, H. (1967-1968). "Sıvış Yılı Buhranları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, İstanbul, s. 75-111.
- Sahillioğlu, H. (1991). "Avâz", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, s. 108-109.
- Sevinç, T. (2010). *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi.
- Sofyalı Ali Çavuş, (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyide ve Mükellefiyetleri*, (Haz: Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Söylemez, F. (2007). *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Şahin, İ. (1980). *Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Mâlîyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2000). "İmdâdiyye", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul, s. 221-222.
- Tabakoğlu, A. (2006). "Osmanlı Devletinin İç Hazinesi", *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler I*, (Haz: Erol Özvar, Mehmet Genç), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 51-56.
- Temel, E. (2017). *Konya'da Ayanlık (1639-1839)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi.
- Tomar, C. (2006). "Müsâdere", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 32, Ankara, s. 65-67.
- Uluçay, M. Ç. (1980). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1978). "Osmanlı Devleti Mâlîyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 62, S. 165, Ankara, s. 67-93.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, (Çev: Nurettin Elhüseyni), Alfa Basım, İstanbul

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).